

УДК 159.922

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНІ ВЕКТОРИ ТРЕНІНГОВО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ПІДЛІТКАМИ-КОЛОНІСТАМИ

Мудрак І.А., к. психол. н.,
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розкрито психологічні особливості людини, яка відбуває покарання в пенітенціарному закладі. Висвітлено основні ресоціалізаційні вектори тренінгової роботи з підлітками-колоністами пенітенціарного закладу.

Ключові слова: пенітенціарна установа, тривожність, депривація, позбавлення волі, тренінг, ресоціалізація.

В статье раскрыты психологические особенности человека, отбывающего наказание в пенитенциарном учреждении. Отражены основные ресоциализационные векторы тренинговой работы с подростками-колонистами пенитенциарного учреждения.

Ключевые слова: пенитенциарное учреждение, тревожность, депривация, лишение свободы, тренинг, ресоциализация.

Mudrak I.A. RESOCIALISATION VECTORS OF TRAINING-DEVELOPING WORK WITH CONVICT TEENAGERS-COLONISTS

The article exposes the psychological features of man which departs punishment in prison establishment. The basic resocialisation vectors of training work are reflected with the teenagers of prison establishment.

Key words: prison establishment, anxiety, deprivation, imprisonment, training, resocialisation.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем сучасної вітчизняної психології окремого наукового розгляду потребує вивчення тривожності людини, яка відбуває покарання в пенітенціарному закладі, адже в таких екстремальних умовах ускладнено функціонують усі компоненти психоструктури, а міжособистісне спілкування просякнуте тривожністю, агресивністю, конфліктністю й іншими девіантними модальностями. Фахівці в галузі пенітенціарної психології вважають, що перспективним є виправлення правопорушника насамперед через сповідь, покаяння, примирення (медіацію) з потерпілим, що створює передумови для справжньої перебудови особистості, її ресоціалізації та створення перспективи для соціальної адаптації [1; 4; 6].

Ресоціалізація як активна психо- й соціореабілітація засуджених у виправно-трудовах установах має свою специфіку та носить переважно соціально-психологічний характер. Тому її зміст, форми й методи залежать насамперед від особливостей суб'єктів реабілітації. Найчастіше в особі засудженого як у фокусі сконцентровані проблеми біологічного, соціального й психолого-педагогічного генезису, що нагально зумовлює необхідність комплексної допомоги з боку різних фахівців [1; 2; 3; 4; 6]. Цілі, загальні завдання, принципи й характер допомоги при цьому є універсальними для всіх учасників реабілітаційного процесу, здійснюваного на гуманістичній основі

та зорієнтованого на зниження особистісної й екзистенційної тривожності. Варто враховувати, що психолого-педагогічні дії, спрямовані на поновну соціалізацію особи підлітка-колоніста як неповнолітнього засудженого, пов'язані з подоланням суперечностей, що виникають між ним і середовищем, а також внутрішніх суперечностей юної асоціальної особи. Ресоціалізаційні дії досить часто викликають велику нервову напругу виховуваного, підвищуючи тим самим без того достатньо загострений рівень тривожності.

Головна особливість неповнолітнього злочинця полягає в тому, що протиріччя духовного світу виявляються в несумісній у межах однієї особи спрямованості – позитивній і негативній. Таким чином, у системі спонукань злочинця виражається внутрішня конфліктність між позитивним та аморальним ставленням до низки норм поведінки члена суспільства. Друга особливість полягає в тому, що внутрішній конфлікт особи вирішується в конкретних життєвих ситуаціях на користь аморальних спрямувань. Усе це загалом відбувається на постійному психоемоційному тлі агресивності, упевненості, боязні, страху, тривожності, насамперед через відчуття особистої антисоціальності, за яку може в будь-який момент настати покарання, зокрема й у вигляді ув'язнення. Знаходячись в умовах соціальної ізоляції, підліток для оточуючих людей має статус злочинця, тому на нього починають вплива-

ти різні психогенні стигматизаційні чинники, які призводять до різноманітних невротичних реакцій, типовими серед яких є тривожно-депресивне очікування та страх. До того ж підліток потрапляє в досить специфічне середовище спілкування, яке характеризується вкрай високим рівнем агресивності й тривожності. Умови виконання покарання викликають внутрішньоособовий конфлікт, підвищену емоційну напруженість, депресію, розпач, соціальну аутизацію підлітка-колоніста, що істотно ускладнює його ресоціалізацію. Засуджені переживають глибокі, гострі переживання, зумовлені дією пенітенціарного мікроклімату й ситуацією відбування покарання, почуття страху у зв'язку з тим, що їм необхідно знаходитись у середовищі злочинців. Виникає стан тривоги, фрустрації, відчуття втрати, непереборних перепон, тобто загальне ослаблення вітальних сил [1; 2; 5; 6; 7].

Постановка завдання. Метою статті є окреслення ревіталізаційних напрямів тренінгово-розвивальної роботи з підлітками, які відбувають покарання в пенітенціарному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людина, потрапляючи у в'язницю, відчуває амортизаційний і нівелюючий вплив різновидової депривації, яка більшістю вчених (Дж. Боулбі, Л. Божович, В. Васютинським, Я. Гошовським, Н. Карасьовою, Й. Лангмейер, З. Матейчек, Л. Осьмак, В. Пірожковим, А. Прихожан та іншими) констатується як негативний фактор особистісного розвитку, спроможний перекодувати становлення людини в річище дизонтогенезу. Перебування в режимі депривації й ізоляції визнається настільки болісним і травмотогенним, що може проявлятися упродовж усього подальшого життя, тривожно й болісно нагадуючи про тюремний досвід. Загалом більшість дослідників сходяться на тому, що в означеному ракурсі необхідно вести мову про такий факт: складається своєрідна тюремно-табірна субкультура, що включає елементи загальноновизнаної культури та специфічні прояви кримінальної субкультури, основу якої складають переважно неформальні стосунки, що будуються на неофіційних нормах («поняттях»), тому людина, потрапивши в такі умови, відчуває невпевненість, тривогу, депресію та інші деприваційні синдроми, а отже, потребує ресоціалізаційної (ревіталізаційної) допомоги [1; 3; 4; 7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим вектором ресоціалізації є врахування фактора накладення вікової та соціальної кризи в онто- й соціогенезі підлітка-колоніста. Звичайно, одним із небажа-

них наслідків дисгармонійного переживання ним життєвої кризи та неадекватного вирішення рольового конфлікту, що її супроводжує, є особистісні дисгармонії. У дитини підліткового віку, яка скоїла злочин і відбуває ув'язнення в пенітенціарному закладі, подібними проявами можуть бути такі: а) особистісний інфантилізм (нерозвиненість чи запізнення в розвитку життєвих ролей); б) девіантна поведінка як засвоєння таких моделей поведінки (ролей), які не сприяють адаптованості особистості та ведуть до соціальної дезадаптації або до сурогатних форм адаптації; в) дисгармонійність життєвого сценарію підлітка, тобто схильність до поведінки, що є причиною будь-яких життєвих невдач. Окремим видом дисгармонійного життєвого сценарію називають такий, що призводить до випадків віктимної поведінки (у широкому розумінні цього слова), тобто не лише до поведінки, яка провокує агресивну поведінку з боку потенційного агресора, а й до провокування ставлення до себе як до уособлення «жертви» будь-яких обставин та інших людей. Звичайно, такі дисгармонії суттєво підвищують тло різновидової тривожності, тому мають враховуватись для нейтралізації упродовж ресоціалізаційного впливу [1; 6; 7].

В умовах виховної колонії варто приділити увагу як переорієнтації спрямованості особистісної саморегуляції засуджених, змінюючи її з негативної й суперечливої на позитивну, так і формуванню сили волі, довільного самоконтролю й саморегуляції, що в сукупності становлять динамічну та результативну сторону успішної ресоціалізації. У ресоціалізаційних впливах необхідно враховувати, що часті бар'єри спілкування викликають високу міжособистісну напруженість у взаєминах, тому посилюється відкрита ворожість, розвивається суб'єктивне відчуття самотності, що супроводжується найсильнішим почуттям страху й жалості до себе, зростає кількість конфліктів у середовищі засуджених підлітків, а отже, і загальне тло тривожності. У процесі ресоціалізаційної виховної дії співробітники часто стикаються з невиконанням засудженими підлітками вимог, що висуваються до них. Це зумовлюється також загальновіковими особливостями (почуттям дорослості, нонконформізмом тощо), асоціальним досвідом підлітків. Такий дисбаланс свідчить про виникнення смислового бар'єру, який виникає або щодо певної вимоги, або щодо певної людини. Реакція відмови також є характерною ознакою емоційного бар'єру, причому варто відзначити, що засуджений відчуває сильні переживання, які роблять його розум недосяжним для аргументів ло-

гіки. Такі кризово-конфліктні емоції заважають засудженому усвідомити правомірність вимог вихователя, зумовлюють опір, страх, невпевненість, тривожність і депресію.

Необхідно враховувати також велику складність у процесі ресоціалізаційного перевиховання, яку створює мотиваційний бар'єр. Перебудова спрямованості підлітка-колоніста в процесі перевиховання його як засудженого на певний строк в'язня виражається в появі різноманітних позитивних тенденцій, які слугують джерелами суспільно корисної діяльності, що все розширюються й збагачуються. У цьому процесі змінюються, перебудовуються та збагачуються новим просоціальним змістом мотиви, виникають різні цілі й установки, розвиваються перспективи потенційної самореалізації як у колонії, так і згодом на волі. Загалом ресоціалізаційні тренінгово-розвивальні впливи повинні орієнтуватися на подолання психологічних бар'єрів неповнолітніх засуджених, які в процесі перевиховання вибудовують потужні системи власного психозахисту. Тому вся соціо- й психореабілітаційна діяльність має спрямовуватись на подолання адаптаційних, смислових, емоційних, мотиваційних бар'єрів та бар'єрів спілкування. Такий підхід істотно знизить загальний рівень тривожності та сприятиме успішній ресоціалізації. Одним із ключових напрямів ресоціалізаційної роботи з колоністами є врахування тривалості їхнього кримінального й пенітенціарного досвіду, адже залежно від тривалості перебування людини в закритому середовищі може бути виявлено психологічну готовність до орієнтації на емоційно-оцінну або фіксовану поведінкову складову в установках. Зрозуміло, що у в'язниці смислові установки підлітка можуть актуалізуватись через суб'єктивне минуле (спогади про волю, стереотипізацію життєвих ситуацій через звернення до асоціального досвіду минулого) або через суб'єктивне сьогодення (готовність чи небажання жити в справжній психологічній реальності, яка характеризується тотальним обмеженням волі та має депресивно-тривожний мікроклімат жорстких, а іноді й жорстоких, взаємин). Отже, окремо варто наголосити, що на психологічні особливості цільових орієнтирів і вольової саморегуляції неповнолітніх засуджених в умовах відбуття покарання значною мірою впливають насамперед такі чинники, як вид скоєного злочину, термін (етап) відбуття покарання, рівень попереднього девіантного (зокрема й сімейного) кримінального досвіду.

Обов'язково потрібно враховувати специфіку смислових установок депривованих

тривожних підлітків, які визначаються зовнішніми межами психологічного простору (такими як особливості взаємодії з оточенням, віра в авторитетну особу, соціальна невпевненість, ухилення або поверхневність у соціальних контактах, помилковий альтруїзм за агресивної поведінки, конфліктність у міжособових стосунках, підпорядкування субкультурним нормам) і внутрішніми межами, якими виступає емоційне тло (латентна тривога, негативні переживання, відсутність почуття безпеки, слабко виражений емоційний контроль, імпульсивність, внутрішня конфліктність, втома, дратівливість). Про необхідність врахування такого ресоціалізаційного ракурсу йдеться в низці розвідок, присвячених пенітенціарності [1; 2; 3; 4; 6]. Ресоціалізаційну готовність колоністів можуть блокувати такі маркери, що зумовлюють особливості їхніх смислових установок, наприклад: деформація психологічного простору, звичний стереотип поведінки й діяльності у вузькій соціальній сфері, розмитість далеких життєвих планів, підпорядкування домінуючим субкультурним нормам, відсутність почуття безпеки та впевненості. Зазвичай це проявляється на рівні таких показників, як ригідність, соціальна пасивність, кримінальний стереотип поведінки, шаблонність у вчинках, песимістичність, домінування категорій кримінальної субкультури, нещирість та інші асоціально орієнтовані поведінкові прояви.

Вважаємо, що ресоціалізаційний вектор як синтез психопрофілактичної та психокорекційної роботи, в основі якої лежить урахування базових домінант психіки засудженого підлітка в закритому пенітенціарному доквіллі, дозволяє актуалізувати формування його індивідуальної й соціально-психологічної готовності до трансформації своїх життєвих сенсів і цінностей у процесі самореалізації.

Важливим вектором ресоціалізаційної діяльності має стати нейтралізація негативних психоемоційних станів колоністів, адже варто зазначити, що більшості ув'язнених притаманні специфічні емоційні стани (агресивність, тривожність, недовірливість, підозрілість, дратівливість, збудливість, пригніченість, почуття власної неповноцінності тощо). Вони зумовлюються такими чинниками: 1) соціальною депривацією як ізоляцією від суспільства й розміщенням у замкненому середовищі (пенітенціарній установі); 2) блокуванням, обмеженням у задоволенні базових екзистенційних потреб, насамперед біологічних і соціальних, через тотальну регламентацію поведінки нормативно-правовими розпорядженнями пенітенціарної установи; 3) безальтернативним

і примусовим включенням до гомогенних (одностатевих та антисоціальних) груп. Як уже було зазначено, жорстка регламентація поведінки правилами, що визначаються ворожим щодо засудженого середовищем, та наявність широкого спектра санкцій за їх порушення формують пасивність і прагнення уникнути будь-яких змін. Тому ресоціалізаційна пасивність є типовою ознакою фахової психологічної роботи з підлітками-колоністами. Оскільки ув'язнений живе в постійному тісному оточенні, порушення правил може відбутись і не з його вини, а через те, що його хтось підштовхнув, обмовив або неправильно витлумачив його слова. Отже, підліткові-колоністу потрібно не лише постійно контролювати власні вчинки, а й прораховувати можливі варіанти поведінки партнерів за спілкуванням. Невдоволення та ворожість посилюються через те, що конфлікти, які виникають у мікросередовищі засуджених, важко врегулювати, а можливості змінити оточення немає. Тому перманентна занепокоєність і підозрілість набувають хронічного характеру, нагнітаючи постійну внутрішню напруженість і тривожність, що може з латентного стану перейти в агресію чи автоагресію. Підліток упродовж тривалого часу (терміну покарання) знаходиться в одній і тій же соціальній групі, тому конфліктні ситуації нерідко переростають у злочини, а загалом це підвищує рівень загальної тривожності та ускладнює ресоціалізацію.

Упродовж останніх 15 років нами здійснюється емпіричне вивчення підлітків, які відбувають покарання в пенітенціарних установах. На підставі узагальнення теоретичних результатів у галузі психокорекції й психотренінгової роботи [1; 4; 6] та власних теоретико-емпіричних пошуків було розроблено, апробовано й запроваджено в ресоціалізаційний процес Ковельської виховної колонії «Програму ресоціалізаційного розвивального соціально-психологічного тренінгу із засудженими підлітками-колоністами». В основу ресоціалізаційної роботи з підлітками пенітенціарного закладу з метою вирішення проблеми надто частого прояву підвищеної тривожності серед підлітків-колоністів нами було залучено основні блоки медіально-рефлексійного тренінгу, які базувались на розробленій Я. Гошовським генетично-психологічній розвивальній системі медіації, що сприяє покращенню ресоціалізаційних зусиль і результатів [1]. Медіально-рефлексійний тренінг, що проводився з підлітками-колоністами, відбувався як відпрацювання цілого реабілітаційно-терапевтичного комплексу. Корекційно-терапевтичні основи

тренінгової роботи в контексті широкої ресоціалізаційної діяльності сприяли наданню психологічної допомоги депривованим підліткам та усвідомленню причин тривожності, депресії, фрустрації, пригніченості й інших негативних психостанів. Також застосування тренінгу сприяло подоланню надмірної тривожності, зміні ієрархії в системі цінностей і домагань, формуванню самоповаги, набуттю навичок більш активного просоціального спілкування. Ресоціалізаційна допомога засудженим під час відбуття покарання втілюється насамперед у консультаціях, що проводяться психологами й соціальними працівниками [1; 4; 6]. Однак найбільш плідними є тренінгові технології, які передбачають активну участь засуджених у заходах щодо вироблення в них умінь і навичок самопомоги. Тренінг має на меті вивчення соціально прийнятних, некримінальних способів подолання ситуацій, що виникають у повсякденному житті. Носієм процесу навчання є група, з якою впродовж тренінгових завдань і занять застосовуються психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні та інші методи. Ефективність психокорекційної роботи багато в чому визначається правильністю комплектування тренінгових груп зі складноструктурованої вибірки підлітків, які відбувають покарання в пенітенціарному закладі.

Цільова спрямованість тренінгу – ресоціалізаційна допомога та підготовка засуджених підлітків-колоністів до звільнення. Під час комплектування тренінгових груп важливо дотримуватись принципу добровільності. Не можна залучати засуджених у такі групи під загрозою дисциплінарних стягнень. Проте психологові, начальникам загонів необхідно проводити із засудженими індивідуальну роз'яснювальну роботу, переконуючи в необхідності пройти спеціальну психологічну підготовку. Важливою вимогою до учасників психокорекційних груп є психічне здоров'я засуджених. До складу груп не варто включати психопатичних осіб, гостро депресивних хворих, а також засуджених, які під впливом критики можуть ставати ще більш тривожними чи агресивними. Природно, що вербальна агресія, занепокоєння завжди мають місце в психокорекційній роботі. Це може бути стимулом розвитку групи. Проте до складу групи не можна включати «вибухових» колоністів, які в гострій ситуації можуть вчинити фізичний вплив на інших учасників тренінгу. З такими особами варто проводити індивідуальну психокорекційну роботу.

За неофіційним статусом у групу можна включати представників усіх страт (рівнів), за винятком тих, кого дуже не поважають

і нехтують («скривджених»). Для останніх необхідно розробляти спеціальні програми, спрямовані на розвиток їх емоційно-вольової сфери, упевненості в собі, зниження конформності тощо. Небажаним є включення в групу «злочинських авторитетів», адже їхній високий соціальний статус стримуватиме активність інших засуджених колоністів. Прийнята ними соціальна роль сильної, справедливої, «крутої» особи не дозволить їм саморозкритись, визнати свої слабкості та проблеми. Участь такого підлітка в групі може призвести до того, що реальним керівником групової взаємодії виявиться не психолог, а авторитетний засуджений. За наявності в групі двох лідерів «злочинської еліти» між ними може розпочатися суперництво, конфронтація, що переходить у конфлікт поза тренінгом. Інші учасники Т-групи можуть почуватись гіпертривожно й неадекватно. Не рекомендується, щоб члени групи істотно розрізнялися за терміном ув'язнення, адже відомо, що колоністи з тривалішим строком є дуже ригідними та важко піддаються психологічній корекції.

Здійснюючи підбір колоністів у Т-групи, необхідно звертати увагу на такий особистісний чинник, як кримінальна зараженість (або педагогічна занедбаність) засуджених. Можна виділити декілька показників, за якими визначається кримінальна зараженість: кількість скоєних злочинів та часовий інтервал між ними, характер злочинів (тяжкість, цинізм, жорстокість до жертви), ранній кримінальний розвиток (спецшколи, виховні колонії), ставлення до злочину, ставлення до адміністрації колонії, у тому числі до психолога (за явної неприязні складно подолати психологічний бар'єр і здійснювати психокорекційну роботу), рівень засвоєння кримінальних («злочинських») норм і солідарності з ними, соціальні зв'язки (наявність чи відсутність, позитивний або негативний характер), уявлення про свої життєві плани й перспективи (реальність, спрямованість, готовність до реалізації). У Т-групу не має входити багато засуджених (не більше 2–3 осіб) з явно вираженою кримінальною й агресивною спрямованістю, оскільки це може виявитись не психокорекційною роботою, а образно кажучи, семінаром з обміну досвідом злочинної діяльності. Що стосується індивідуально-психологічних особливостей, то група не може бути однорідною. Подібність засуджених за психологічними параметрами сприяє взаємній привабливості, підтримці, створенню довірчих стосунків у групі, знижує тривожність, проте відмінності відкривають ширші можливості для конфронтації та підвищення нейротизму й тривоги. Оптимальна чисельність тре-

нінгової групи для засуджених колоністів – 7–9 осіб. За меншої кількості скорочується можливість взаємного обміну досвідом, а за чисельності більше 10 осіб зменшується час на взаємний обмін думками й аргументацією своєї позиції, ускладнюється процес контролю за поведінкою «важких» і «надто тривожних» колоністів.

Висновки. Таким чином, завдяки залученню фахових ресоціалізаційних зусиль щодо досліджуваних підлітків-колоністів у просторі виховної колонії відбулися такі зміни: 1) осмислення депривованими підлітками-колоністами власної актуальної ситуації розвитку (соціальна ізоляція, в'язниця, пенітенціарний режим життєдіяльності); 2) вироблення готовності до змін та вибудовування перспективи набуття нових ідентичностей на рівні особистісних ролей (я – вільна людина), ієрархічних статусів (я – вже не принижена істота на низьких щаблях неофіційної ієрархії колонії, а звільнена від відбування покарання людина), поведінкових моделей (впевненіші поведінкові вчинки, позбавлені вимушеного чи вдаваного конформізму, соціальної мімікрії та інших принизливих поведінкових реакцій), соціальних норм, культурологічних ототожнень, механізмів психозахисту, способів і прийомів більш вільного й ефективного міжособистісного спілкування тощо; 3) істотне зниження рівня нервово-психічної напруги, численних і надмірних проявів тривожності як одного з базальних психостанів підлітків, які відбувають покарання у виховній колонії та були піддані розвивальним ресоціалізаційним впливам.

Основні ресоціалізаційні вектори успішного становлення й функціонування психореабілітаційної служби колонії можна згрупувати таким чином:

1) соціально-адаптаційні: нормальні неагресивні стосунки в колонії та згодом у сім'ї; наявність житла й прописки на волі; наявність постійного місця роботи або забезпечення можливості його віднайдення; корисне просоціальне проведення дозвілля; підвищення загального освітнього й культурного рівня; нейтралізація та розрив зв'язків зі злочинним світом;

2) змістовно-методичні: інтенсивне залучення змісту й форм психологічної, педагогічної, соціальної, медичної реабілітації;

3) організаційні: наявність команди фахівців із чіткими ресоціалізаційними завданнями; функціональна взаємодія фахівців на протокольному та непротокольному рівнях; включеність усього колективу виправної установи в психореабілітаційний процес.

Отже, ресоціалізація як зниження базової (зумовленої перебуванням у закладі)

депривації та тривожності підлітка-колоніста передбачає нейтралізацію різноманітних психологічних бар'єрів як внутрішню перешкоду психологічної природи, що заважає неповнолітнім засудженим успішно адаптуватися до умов відбування покарання, підтримувати партнерські (а не дискримінаційні й сегрегаційні) комунікативні контакти з іншими засудженими, правильно сприймати вимоги, що ставляться до них із боку адміністрації, а також будувати позитивні й оптимістичні перспективи розвитку їхньої особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : [монографія] / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
2. Димитров А. Основы пенитенциарной психологии : [учеб. пособие] / А. Димитров, В. Сафронов. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2003. – 176 с.

3. Масагутов Р. Показатели агрессивности у заключенных юношей с различным статусом в неформальной иерархии воспитательной колонии / Р. Масагутов, С. Еникополов // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 1. – С. 119–123.

4. Пенитенциарная психология, педагогика и совершенствование организации воспитательной работы с осужденными в ВТК : [метод. рекоменд. по подготовке слушателей к семинар. и практ. занятиям] / под ред. В. Синева, В. Кривуши. – К. : РИО КИВД при УАВД, 1993. – 120 с.

5. Пирожков В. Криминальная психология. Психология подростковой преступности / В. Пирожков. – М. : УРАО, 2000. – 350 с.

6. Робоча книга пенітенціарного психолога / за заг. ред. В. Синьова, В. Медведєва. – К. : МП Леся, 2000. – 224 с.

7. Mudrak I. The theoretical empirical analysis of the phenomenon of adolescents' anxiety in penal institutions of Ukraine / I. Mudrak // Scientific issue of education, knowledge, law and management. – Lodz : Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2013. – № 4(1). – S. 198–203.

УДК 159.922.6:2

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНОСТІ В РІЗНИХ ПЕРІОДАХ ДОРΟΣЛОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Проць О.І., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті аналізуються особливості релігійності в період дорослості. На основі проведеного дослідження доведено, що релігійність і релігійні уявлення людини на різних етапах дорослості (ранній, середній та пізній дорослості) відрізняються між собою.

Ключові слова: дорослість, рання дорослість, середня дорослість, пізня дорослість, релігійність, релігійні уявлення.

В статье анализируются особенности религиозности в период взрослости. На основе проведенного исследования доказано, что религиозность и религиозные представления человека на разных этапах взрослости (ранней, средней и поздней взрослости) отличаются между собой.

Ключевые слова: взрослость, ранняя взрослость, средняя взрослость, поздняя взрослость, религиозность, религиозные представления.

Prots O.I. FEATURES RELIGIOSITY IN DIFFERENT PERIODS OF ADULTHOOD: A COMPARATIVE ANALYSIS

This article analyzes the features of religiosity during adulthood. Based on the research proved that religion and religious beliefs of man in various stages of maturity (early, middle and late adulthood) differents.

Key words: adulthood, early adulthood, middle adulthood, late adulthood, religion, religious understanding.

Постановка проблеми. У переломні часи історії, у періоди невідомості та змін у країні в людей закономірно підвищується тривожність, невпевненість у майбутньому, відсутнє відчуття захищеності. Усі ці чинники, очевидно, спонукають людину активно шукати допомоги й психологічної підтрим-

ки в доступних для неї сферах, однією з яких може стати релігія.

Релігія автоматично пропонує особистості вектор для її спрямованості, відповідно, для поведінки й діяльності. Релігія додає впевненості, долає тривогу, забезпечує відчуття захисту, що дуже нагадує той захист,